

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเพื่อศึกษาปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงในบริบทการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษา เป็นการวิจัยเพื่อขยายขอบเขตองค์ความรู้ของหลักสูตรแฝงให้แพร่หลาย ทำให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการศึกษา ได้รับรู้และตระหนักถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากหลักสูตรแฝง เป็นแนวทางในการพัฒนาการจัดการเรียนการสอนที่มีการควบคุมกำกับหลักสูตรแฝงเพื่อเสริมสร้างคุณภาพการเรียนรู้ในระดับอาชีวศึกษาของผู้เรียนต่อไป ซึ่งในบทนี้จะนำเสนอตามลำดับหัวข้อต่อไปนี้

1. วัตถุประสงค์ของการวิจัย
2. สรุปผลการวิจัย
3. อภิปรายผลการวิจัย
4. ข้อเสนอแนะ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปรากฏการณ์และความน่าจะเป็นของการเกิดปรากฏการณ์ในบริบทการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษา
2. เพื่อศึกษาความคาดหวังและการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครูจากปรากฏการณ์ในบริบทการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษา
3. เพื่อศึกษาหลักสูตรแฝงที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ในบริบทการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษา

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาความน่าจะเป็นของการเกิดปรากฏการณ์ในบริบทการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษา จำแนกเป็นรายด้านสูงที่สุด พบว่า ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน ปรากฏการณ์ที่มีค่าความน่าจะเป็นของการเกิดสูงที่สุด ได้แก่ การบอกขั้นตอนกิจกรรม (98 %) ด้านการวัดและประเมินผล ปรากฏการณ์ที่มีค่าความน่าจะเป็นของการเกิดสูงที่สุด ได้แก่

การนัดหมายส่งงานพร้อมกัน (90 %) ด้านสิ่งแวดล้อม สื่อ ทรัพยากร เพื่อการเรียนรู้ ปรัชญาการณที่มีค่าความน่าจะเป็นของการเกิด สูงที่สุด ได้แก่ การจัดเก็บวัสดุอุปกรณ์อย่างเป็นระเบียบ (88 %) ด้านแบบแผนการปฏิบัติ ปรัชญาการณที่มีค่าความน่าจะเป็นของการเกิดสูงที่สุด ได้แก่ การแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อย (98 %) และด้านภาษาสัญลักษณ์ ปรัชญาการณที่มีค่าความน่าจะเป็นของการเกิดสูงที่สุด ได้แก่ คำพูดที่เป็นหางเสียงครบ/ละ (95 %)

2. ผลการศึกษาความคาดหวังของครูและการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครูจากปรัชญาการณในบริบทการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษาจำแนกเป็นรายด้านสูงที่สุด พบว่า ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน ความคาดหวังของครู ได้แก่ ความคาดหวังจากปรัชญาการณการแจ้งวัตถุประสงค์เพื่อให้นักเรียนรู้ว่าต้องเรียนอะไรบ้าง (72.50 %) ส่วนการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครู ได้แก่ นักเรียนรู้ว่าต้องเรียนอะไรบ้างจากการแจ้งวัตถุประสงค์ (72.50 %) ด้านการวัดและประเมินผล ความคาดหวังของครู ได้แก่ ความคาดหวังจากปรัชญาการณการใช้เครื่องหมายถูกผิดเพื่อให้นักเรียนรู้ว่าคำตอบนั้นถูกหรือผิด (70.00 %) ส่วนการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครู ได้แก่ นักเรียนรู้ว่าคำตอบนั้นถูกหรือผิดจากการใช้เครื่องหมายถูกผิด (60.00 %) ด้านสิ่งแวดล้อม สื่อ ทรัพยากร เพื่อการเรียนรู้ ความคาดหวังของครู ได้แก่ ความคาดหวังจากปรัชญาการณการจัดเก็บวัสดุอุปกรณ์อย่างเป็นระเบียบเพื่อความเป็ระเบียบเรียบร้อย (67.50 %) ส่วนการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครู ได้แก่ การเสริมสร้างบรรยากาศที่ดีในการเรียนจากการตกแต่งห้องสวยงาม (58.75 %) ด้านแบบแผนการปฏิบัติ ความคาดหวังของครู ได้แก่ ความคาดหวังจากปรัชญาการณใช้ความเข้มงวดกวดขันเพื่อสร้างระเบียบวินัยในชั้นเรียน (75.00 %) ส่วนการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครู ได้แก่ เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีจากการแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อย (57.50 %) และด้านภาษาสัญลักษณ์ ความคาดหวังของครู ได้แก่ ความคาดหวังจากปรัชญาการณเป็นการเสริมแรงให้กับนักเรียน โดยการพูดชมเชย (77.50 %) ส่วนการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครู ได้แก่ เป็นการให้กำลังใจกับผู้เรียนด้วยการยกนิ้วโป้ง (58.75 %)

3. ผลการศึกษาปรัชญาการณหลักสูตรแฝง โดยวิเคราะห์จากการรับรู้ของนักเรียนจากปรัชญาการณต่างๆ ในบริบทการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษา ที่ไม่ตรงตามความคาดหวังของครู จำแนกเป็นรายด้าน พบว่า หลักสูตรแฝงที่เกิดขึ้นมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ดังนี้ ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน ปรัชญาการณหลักสูตรแฝงทางด้านบวก ได้แก่ ทำให้มีโอกาสคิดด้วยตนเองเป็นการรับรู้จากการสะท้อนผลการเรียนรู้ (17.50 %) ในส่วนการเกิดปรัชญาการณหลักสูตรแฝงทางด้านลบ ได้แก่ ได้แต่เทคนิคการจำแต่ไม่เข้าใจเป็นการรับรู้จาก

การใช้เทคนิคช่วยจำ (17.50 %) ด้านการวัดและประเมินผล ปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงทาง
 ด้านบวก ได้แก่ ต้องเข้าเรียนและตั้งใจเรียนถึงจะทำข้อสอบได้เป็นการรับรู้จากการทดสอบ
 ทุกครั้งหลังสอน (12.50 %) ในส่วนการเกิดปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงทางด้านลบ ได้แก่ รู้สึก
 แย่เพราะทำให้ผลงานสกปรกดูไม่ดีเป็นการรับรู้จากการชี้ค่น่าแก้ไขผลงานนักเรียน (16.25 %)
 ด้านสิ่งแวดล้อม สื่อ ทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ ปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงทางด้านบวก ได้แก่
 สิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นสิ่งที่มีความค่าเป็นการรับรู้จากการใช้สื่อวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น (17.50 %)
 ในส่วนการเกิดปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงทางด้านลบ ได้แก่ เครื่องปรับอากาศ/พัดลมมีความ
 จำเป็นอย่างยิ่งในยุคปัจจุบันเป็นการรับรู้จากการติดตั้งเครื่องปรับอากาศ/พัดลมในห้อง (18.75 %)
 ด้านแบบแผนการปฏิบัติ ปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงทางด้านบวก ได้แก่ ต้องเข้าเรียนให้ตรง
 เวลาเป็นการรับรู้จากการเข้าสอนตรงเวลา (21.25 %) ในส่วนการเกิดปรากฏการณ์หลักสูตร
 แฝงทางด้านลบ ได้แก่ รู้สึกเหนื่อยเพราะเรียนเนื้อหาหนักเกินไปเป็นการรับรู้จากการสอนเกิน
 เนื้อหาที่กำหนด (20.00 %) ด้านภาษาสัญลักษณ์ ปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงทางด้านบวก ได้แก่
 รู้สึกอบอุ่นเป็นกันเองเป็นการรับรู้จากการจับ แตะ สัมผัสสากนักเรียน (15.00 %) ในส่วนการ
 เกิดปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงทางด้านลบ ได้แก่ รู้สึกกดดัน เครียดกลัว จะทำให้ครูผิดหวัง
 เป็นการรับรู้จากคำพูดที่เป็นความคาดหวัง (13.75 %)

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงในบริบทการจัดการเรียนการสอนใน
 ชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษา สามารถอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

1. ผลการศึกษาความน่าจะเป็นของการเกิดปรากฏการณ์หลักสูตรแฝงในบริบทการ
 จัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษา พบว่าครูส่วนมากให้ความสำคัญกับด้านแบบ
 แผนการปฏิบัติ คือ การแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อย ครูมีบทบาทสำคัญยิ่งในฐานะที่เป็นผู้ถ่ายทอด
 วิชาความรู้แบบแผนการปฏิบัติให้แก่ นักเรียน การแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อยเป็นการประพฤติ
 ตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ นักเรียน เพื่อนักเรียนนำไปเป็นแบบอย่างยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ
 สิ่งเหล่านี้ส่งผลดีต่อนักเรียนให้นักเรียนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น สอดคล้องกับ
 งานวิจัยของ บุญเลิศ สุวรรณวง (2545 : 92-193) ได้ทำการศึกษาสำรวจความคิดเห็นของ
 นักศึกษาที่มีต่อสภาพการจัดการเรียนการสอนและความต้องการในการปรับปรุงบรรยากาศการ
 เรียนการสอนในวิทยาลัยการสาธิตสุโขทัย พบว่านักศึกษาต้องการให้มีการปรับปรุง
 เกี่ยวกับความมีระเบียบวินัยในตนเองด้านการแต่งกายมากที่สุด และต้องการให้นักศึกษามีการ

เตรียมตัวก่อนเข้าเรียน ต้องการให้อาจารย์มีความสนิทสนมเป็นกันเองกับนักศึกษา และเข้าสอนของอาจารย์ให้ตรงเวลาตามตารางที่กำหนดไว้ ด้านเนื้อหาที่สอน นักศึกษาต้องการให้ปรับปรุงเกี่ยวกับการปรับเนื้อหาบางเรื่องให้เหมาะสมกับเวลาที่สอน และควรปรับปรุงเนื้อหาให้เข้าใจง่ายและเหมาะสมกับนักศึกษาให้ทันสมัย สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันด้านวิธีสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนนั้น ต้องการให้มีการปรับปรุงวิธีการสอนที่หลากหลาย และแทรกกิจกรรมเพื่อคลายความเครียดในขณะสอนบ้าง ต้องการให้อาจารย์ปรับปรุงสื่อการเรียนการสอนให้เพียงพอและทันสมัย เช่น ห้องเรียน Power Point และปรับปรุงห้องเรียนรวม ไม่ให้ร้อนอบอ้าวเช่นในปัจจุบัน

2. ผลการศึกษาความคาดหวังและการรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครู

1) ความคาดหวังครูจากปรากฏการณ์ในบริบทการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษาทั้ง 5 ด้าน พบว่าครูส่วนใหญ่มีความคาดหวังในด้านภาษาสัญลักษณ์ การเสริมแรง (Reinforcement) เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการตอบสนอง หรือพฤติกรรมการเรียนรู้ โดยมีลักษณะทางการสอนและการเรียนที่สัมพันธ์กันมากขึ้น เช่น การให้รางวัล หรือการทำโทษ หรือการชมเชย เป็นต้น ผู้สอนจึงควรจะต้องหาวิธีการกระตุ้นให้ผู้เรียนมีความใฝ่รู้ใฝ่เรียนมากที่สุด แรงกระตุ้นในการเรียนเกิดจากการตั้งใจที่ครูมีการเสริมแรงแก่นักเรียนทำให้มีเจตคติที่ดีต่อครู ส่งผลให้อยากเรียนคุณภาพการเรียนและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้น เพราะฉะนั้นครูจึงต้องให้ความสำคัญกับการเสริมแรง เช่น การเสริมแรงให้กับนักเรียนโดยการพูดชมเชย ตามทฤษฎีการวางเงื่อนไขด้วยการกระทำ (Operant Conditioning Theory) ของสกินเนอร์ (Skinner) กล่าวว่า อัตราการเกิดพฤติกรรมหรือการตอบสนองขึ้นอยู่กับผลของการกระทำ คือ การเสริมแรงหรือการลงโทษทั้งทางบวกและทางลบ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Sambell and Medowell (1998 : 391-402) ได้ศึกษาเรื่องการสร้างหลักสูตรแฝง ข่าวสารและความหมายในการประเมินการเรียนรู้ของนักเรียน (The Construction of the Hidden Curriculum : Messages and Learning in the Assessment of Student Learning) พบว่ามีความแตกต่างในเรื่อง “แรงจูงใจ” ตัวอย่างเช่น นักศึกษาคณะหนึ่งให้ความเห็นในการทำข้อสอบแบบเลือกตอบ ว่ารู้สึกมีแรงกระตุ้นจากภายนอกที่จะมาช่วยกระตุ้นมากขึ้น แต่อีกคนมีความรู้สึกว่าการทำข้อสอบแบบนี้เหมือนกับว่าเป็นกลุ่มของการตรวจสอบความรับผิดชอบและมีความรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัวมากกว่าเป็นแรงกระตุ้นทางบวก นักศึกษาทั้งคู่รู้สึกเหมือนกันว่าการทำข้อสอบแบบ MCQ นั้นจะต้องรู้ครอบคลุมในเนื้อหาวิชามากขึ้นกว่าการตอบแบบเรียงความอย่างที่เคยทำแต่ทั้งคู่แปลความหมายและความรู้สึกต่างกัน

2) การรับรู้ของนักเรียนตามความคาดหวังของครู พบว่านักเรียนส่วนมากมีการรับรู้ตามความคาดหวังของครูในด้านกิจกรรมการเรียนการสอน ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแต่ละครั้งครูจะคาดหวังให้นักเรียนบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เพื่อให้นักเรียนได้รับรู้ว่าต้องเรียนอะไรบ้างครูจึงต้องมีการแจ้งวัตถุประสงค์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ เสาวนีย์ เต็งสุวรรณ (2550 : 77-225) ได้ศึกษาสภาพการจัดการเรียนการสอน หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) กล่าวว่า ครูเป็นผู้ที่มีบทบาทและหน้าที่ที่จะจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างเต็มที่ ครูจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจและศึกษาให้รู้ข้อมูล อันเป็นความแตกต่างของผู้เรียนแต่ละคน และหาวิธีการสอนที่เหมาะสม เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างเต็มที่ และสามารถพัฒนาให้ผู้เรียนแต่ละคนบรรลุศักยภาพสูงสุดที่ตนเองมีอยู่ครูต้องจัดการเรียนการสอนที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้นำสิ่งที่ได้เรียนรู้มาปฏิบัติในชีวิตจริง ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ยั่งยืน โดยครูจะต้องตระหนักว่าคุณค่าของการเรียนรู้คือการที่ผู้เรียนได้นำสิ่งที่เรียนรู้มานั้นไปปฏิบัติให้เกิดผล ดังนั้น หลักการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ คือการจัดการเรียนรู้โดยคำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน และการส่งเสริมให้ผู้เรียนได้นำเอาสิ่งที่เรียนรู้ไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิต เพื่อพัฒนาตนเองไปสู่ศักยภาพสูงสุดที่แต่ละคนจะมีและเป็นที่

3. การศึกษาหลักสูตรแฝงที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ในบริบทการจัดการเรียนการสอน ในชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษา ด้านแบบแผนการปฏิบัติ หลักสูตรแฝงทางด้านบวก ได้แก่ ต้องเข้าเรียนให้ตรงเวลาเป็นการรับรู้จากการเข้าสอนตรงเวลา หลักสูตรแฝงทางด้านลบ ได้แก่ รู้สึกเหนื่อยเพราะเรียนเนื้อหามากเกินไปเป็นการรับรู้จากการสอนเกินเนื้อหาที่กำหนด หลักสูตรแฝงมีทั้งทางบวกและทางลบ หลักสูตรแฝงทางบวกที่เกิดจากการรับรู้ถึงความแตกต่างจากความคาดหวังของครู เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะส่งผลดีต่อนักเรียน ทำให้นักเรียนตั้งใจเรียน มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้น เป็นผลที่ค่อนข้างถาวรคงทน ส่วนหลักสูตรแฝงทางลบที่เกิดจากการรับรู้ของนักเรียนที่ไม่ตรงตามความคาดหวังของครู เมื่อเกิดหลักสูตรแฝงทางลบขึ้นสิ่งที่เกิดกับนักเรียนจะไม่ใช่ผลดีต่อผู้เรียน ซึ่งอาจทำให้ผู้เรียนเกิดเจตคติที่ไม่ดีต่อการเรียน ไม่สนใจเรียน หรือไม่อยากเรียนเลย อันส่งผลทำให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนตกต่ำลง นักเรียนส่วนมากให้ความสำคัญกับหลักสูตรแฝงทางลบมากที่สุดคือด้านแบบแผนการปฏิบัติ คือ รู้สึกเหนื่อยเพราะเรียนเนื้อหามากเกินไปเป็นการรับรู้จากการสอนเกินเนื้อหาที่กำหนด ในกระบวนการจัดการเรียนการสอนครูต้องการให้นักเรียนได้รับความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาในบทเรียนที่กำหนดและนอกเหนือจากเนื้อหาที่กำหนดเพื่อให้นักเรียนมีความรอบรู้ในเนื้อหาที่หลากหลายซึ่งเป็นความคาดหวังของครู แต่ก็อาจจะจะเป็นสาเหตุที่ทำให้นักเรียนรู้สึกเหนื่อยเพราะเรียนเนื้อหามากเกินไป

และครูสอนเกินเนื้อหาที่กำหนดจึงทำให้เกิดหลักสูตรแฝงในทางลบขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ บุญเลิศ สุวรรณวง (2545 : 92-193) ได้ทำการศึกษาสำรวจความคิดเห็นของนักศึกษาที่มีต่อสภาพการจัดการเรียนการสอนและความต้องการในการปรับปรุงบรรยากาศการเรียนการสอนในวิทยาลัยการสาธารณสุข สิรินคร การศึกษาสรุปดังนี้ ความต้องการในการปรับปรุงบรรยากาศการเรียนการสอนพบว่า นักศึกษาต้องการให้มีการปรับปรุงเกี่ยวกับความมีระเบียบวินัยในตนเองด้านการแต่งกายมากที่สุด และต้องการให้นักศึกษามีการเตรียมตัวก่อนเข้าเรียน ต้องการให้อาจารย์มีความสนิทสนมเป็นกันเองกับนักศึกษา และเข้าสอนของอาจารย์ให้ตรงเวลาตามตารางที่กำหนดไว้ ด้านเนื้อหาที่สอน นักศึกษาต้องการให้ปรับปรุงเกี่ยวกับการปรับเนื้อหาบางเรื่องให้เหมาะสมกับเวลาที่สอน และควรปรับปรุงเนื้อหาให้เข้าใจง่ายและเหมาะสมกับนักศึกษาให้ทันสมัย สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน ด้านวิธีสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนนั้น ต้องการให้มีการปรับปรุงวิธีการสอนที่หลากหลาย และแทรกกิจกรรมเพื่อคลายความเครียดในขณะสอนบ้าง ต้องการให้อาจารย์ปรับปรุงสื่อการเรียนการสอนให้เพียงพอและทันสมัย เช่น ห้องเรียน Power Point และปรับปรุงห้องเรียนรวม ไม่ให้ร้อนอบอ้าวเช่นในปัจจุบัน ส่วนด้านการวัดและประเมินผลนักศึกษาเห็นว่า สภาพการปฏิบัติจริงโดยรวมปัจจุบันนี้คืออยู่แล้ว จึงไม่มีความต้องการในการปรับปรุงการประเมินผล

ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นถึงแนวทางในการควบคุมกำกับหลักสูตรแฝงในบริบทการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนระดับอาชีวศึกษาศึกษาทั้ง 5 ด้าน คือ ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน ด้านการวัดและประเมินผล ด้านสิ่งแวดล้อม สื่อ ทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ ด้านแบบแผนการปฏิบัติ และด้านภาษาสัญลักษณ์ พบว่า ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาควรประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีอย่างสม่ำเสมอ แสดงหรือปฏิบัติบทบาทต่าง ๆ ให้เหมาะสม และตระหนักถึงผลในด้านลบของหลักสูตรแฝงที่อาจจะเกิดขึ้นกับผู้เรียนอยู่เสมอ และส่งเสริมให้เกิดหลักสูตรแฝงในด้านบวกเพื่อให้ผู้เรียนเรียนรู้อย่างมีคุณภาพต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักสูตรแฝงในระดับอาชีวศึกษา ดังนั้น การศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลลึกกว่านี้ควรจะศึกษาให้ครอบคลุมในทุกระดับชั้นปี

2. ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้

หลักสูตรแฟมมีทั้งทางบวกและทางลบครูและบุคลากรทางการศึกษาผู้ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการนำหลักสูตรไปใช้ควรตระหนักและให้ความสำคัญในการควบคุมหลักสูตรแฟมทางลบไม่ให้เกิดขึ้นในขณะเดียวกันก็ควรส่งเสริมหลักสูตรแฟมทางบวก